

Јован Ромелић¹

СПЕЦИФИЧНОСТИ ОРГАНИЗОВАЊА И ИЗВОЂЕЊА ЧАСА У НАСТАВИ ГЕОГРАФИЈЕ

Увод

Организовање и извођење наставе географије треба да представља скуп методских поступака који води повећању ефикасности учења географских садржаја. У процесу формирања методског поступка у току часа наставник треба да одмерава врсту и степен његовог удела у постизању ефикасности учења. Методски поступак ће у основи одговорити том задатку ако буде постављао такве врсте и комбинације метода да оне омогуће остваривање учења и разумевања градива, постизање економије у времену потребном да се научи градиво, омогући дужу памћење усвојених наставних садржаја и створе психолошки услови за успешно учење.

Наставни час

Основну временску јединицу наставе представља наставни час. Будући да обрађено наставно градиво у току наставног часа чине наставну јединицу, то и рад по систему наставних часова омогућава детаљно планирање рада у настави географије по наставним јединицама.

Типови часова

На основу рада који у току наставног часа преовлађује, наставни часови се деле на више *типова*. Следећа подела представља једну од најчешћих у настави географије:

1. Уводни часови
2. Часови обраде нове наставне јединице
3. Часови утврђивања
4. Часови вежбања
5. Часови проверавања
6. Комбиновани часови

Ако се узму у обзир законитости наставног процеса, часови географије се могу реализовати применом следећег редоследа:

¹ Др Јован Ромелић, редовни професор, Природно-математички факултет, Нови Сад.

- уводни час,
- комбиновани часови,
- часови утврђивања,
- часови утврђивања са нагласком на систематизацију,
- часови проверавања.

Примењујући комбиноване часове у току обраде једне тематске целине, могуће је између њих практиковати потребан број часова текућег утврђивања.

Структура или артикулација наставног часа

Структура или *артикулација наставног часа* представља следећи аспект посматрања часа. Она чини унутрашњу организацију наставног процеса у току часа, односно одређивање етапа рада на часу. Постоје више структурних компонената:

- Психолошко припремање ученика за час географије (стварање неопходног интереса)
- Истицање и образлагање основних задатака предстојећег рада (истицање циља часа)
- Обрада новог градива из географије
- Понављање обрађеног градива
- Проширивање и продубљивање обрађеног градива
- Систематизација обрађеног градива
- Примењивање стеченог знања
- Формирање умења и навика вежбањем
- Проверавање постигнутих резултата
- Оцењивање ученика
- Задавање домаћих задатака

Било је покушаја усвајања општеважећих, универзалних структура наставног часа, али се од тога одустало, јер се увидело да је таква идеја нешто што не може да стално функционише. Отуда се приступило прихватљивијој идеји која би важила као препорука да час одређеног типа поседује одговарајућу структуру. Образложење за овакву варијанту заснива се на чињеници да иста структура часа истог типа, уколико је проверена у пракси и исправно реализована, по правилу даје најбоље резултате. Међутим, ако се узму у обзир многи други елементи наставног процеса, долази се до закључка да се не може вршити шаблонско структурирање рада по типовима часова. Осим тога поједини структурни елементи часа могу бити реализовани:

- сукцесивно (једна иза друге),

- симултано (понављање и проверавање, понављање и систематизација и сл.),
- наизменично (обрада дела градива и његово понављање, обрада другог дела градива и његово понављање).

Осим тога неки од елемената структуре часа може се реализовати и ван самог часа, на пример у виду домаћег задатка.

Према томе, како истичу дидактичари, структуру сваког часа одређује наставник прилагођавајући га сплету низа битних околности, од којих су неке у претходном тексту поменуле. Управо зато свака етапа структуре часа мора бити конкретизована. Ми ћемо у наставку изнети основне смернице и претпоставке структуре појединих типова часова, ради опште оријентације, како би она омогућила лакше сналажење у организацији појединих типова часова. Како ће се конкретно осмислити поједине етапе наставног часа то ће наставник самостално предвидети и унети у писаној припреми за час.

Оријентационе смернице формирања структуре одређених типова часова

Уводни час. Уводни часови се одржавају на почетку школске године, по потреби на почетку полугодишта, као и уочи опширније тематске целине. Због ограниченог броја часова у настави географије, тешко је издвојити часове који ће бити у функцији увођења у наставну област или тему. Ипак њих треба практиковати јер су сврсисходни пошто позитивно утичу на економичност и рационализацију наставе. Тако они доприносе јачању унутрашње мотивације ученика, бољем разумевању међусобних веза сродних наставних тема тако да пружају могућност ученицима да схватајући смисао система наставних садржаја добију јасан преглед њихове глобалне структуре, што ће им касније омогућити да их лакше науче и разумеју. Без уводног часа ученик бива стављен у позицију сличну самосталном учењу садржаја у уџбенику а да претходно није погледао и разумео садржај уџбеника.

У уводним часовима ученици треба да добију глобални преглед наставних садржаја, уз кратка и садржајна објашњења сврсисходности редоследа, повезаности појединих целина, смисла редоследа по рангу и односа група тема, појединачних тема и наставних јединица. Треба, такође, објаснити због чега одређене мање целине припадају већим целинама и какве садржајне везе између њих постоје. Осим тога потребно је дати објашњења о слободним активностима ученика, о смислу допунске и додатне наставе.

После објашњења о садржајном аспекту градива, потребно је објаснити избор наставних облика и метода рада, употребу наставних средстава и упознавање са наставним објектима. Потребно је већу пажњу посветити средствима која имају кључни значај у самосталном раду ученика, као

што су уџбеник географије, географски атлас, радна свеска, географска читанка, фонд књига из географије у школској библиотеци. Током уводних часова потребно је активирати напоре за обнављањем ранијих знања, подсетити их на потребу за мисаоном активизацијом, подсетити их на афинитете и интересовања за одређене области знања. Потребно је, такође, давати објашњења и упутства о сврсисходности и значају комбинације пажљивог рада на часу и самосталног учења код куће.

Час обраде новог градива. Код оваквог типа часа основни дидактички задатак је обрада новог градива. То значи да је циљ часа да се применом одговарајућег методског поступка усвоје нова знања. Код обраде новог градива час се састоји из три целине:

Увођење у наставни час	Обрада новог градива	Утврђивање знања
------------------------	----------------------	------------------

Фаза увођења обично траје 5 до 10 минута. У оквиру ње се освежује знање које је у вези са градивом које ће се обрадити. Потом се истиче циљ часа. Најбоље је да се циљ часа постави проблемски. На основу њега ученици долазе до сазнања шта ће се на часу радити, као и шта се у оквиру тога од њих очекује. „Проблемско постављање циља часа побуђује интересовање и добровољну сарадњу ученика” (Ђере, 1982). *Друга фаза*, обухвата обраду градива по логичким целинама применом унапред и добро смишљеним методским поступком. *Трећа фаза* је утврђивање обрађеног градива. Врши се најчешће у виду фронталног разговора. Наставник поставља унапред припремљена питања тако да она обухватају суштину градива. Осим питања репродуктивног карактера, потребно је поставити и питања којим се може постићи и делимично продуктивно понављање. Знање које ученици показују у овој фази је показатељ успешности часа. Отуда утврђивање не треба да има формални карактер, већ треба да има за циљ истицање суштине градива, сређивање, кориговање и допуњавање.

Час утврђивања градива. Овај час је искључиво у функцији утврђивања градива, односно садржи понављање, увежбавање, систематизацију и примену знања. У току овог часа не треба проверавати знање и оцењивати ученике. Уколико се то ради ученици ће бити мотивисани жељом да добију што вишу оцену и неће изнети чињенице о томе шта не разумеју, шта не знају и друге проблеме и дилеме у вези градива. Међутим, циљ часа утврђивања је управо у функцији проверања степена усвојености градива, уочавања добрих и лоших страна усвојености градива. Потребно је похвалити и поткрепити учеников труд и помоћи ученику у савлађивању свих уочених тешкоћа.

Овај тип часа садржи следеће фазе:

Увођење у час	Понављање градива	Увежбавање усвојеног градива	Систематизација градива	Примена усвојених знања
---------------	-------------------	------------------------------	-------------------------	-------------------------

Увођење се састоји у томе што наставник саопштава ученицима — шта ће се поновити, како, којим средствима и какав је циљ понављања.

Понављање се врши применом система питања који најчешће чине комбинацију репродуктивног и продуктивног понављања. У оквиру ове фазе потребно је активирати све ученике.

Увежбавање се одвија применом принципа који су карактеристични за овај поступак. Важно је припремити више средства како би дошло до уштеде времена.

Систематизација је најчешће карактеристична за крај тематске целине. Овим поступком се врши стварање појмовних система и подсистема применом класификације и дивизије. Будући да је фаза систематизације врло осетљива то захтева пажљиву припрему наставника избором питања и задатака који ће омогућити правилну примену поменутих логичких категорија.

Примена усвојених знања у настави географије најчешће се састоји у настојањима да се усвојена знања примењују у разноврсним, али пре свега другачијим ситуацијама. Питања која наводе на овакав поступак имају у извесном смислу проблемски карактер.

Час проверавања знања. Час проверавања знања по свом редоследу долази иза часа утврђивања градива одређене наставне целине. Час се састоји из следећих фаза:

Увођење у час	Проверавање знања	Вредновање знања	Оцењивање ученика
---------------	-------------------	------------------	-------------------

Увођење представља део часа у коме ученицима прецизирамо градиво које проверавамо уз изношење начина и времена проверавање знања и умења.

Проверавање се обично врши техникама које омогућују спровођење овог поступка проверавање знања целог одељења. То се на најефикаснији начин може постићи применом контролних задатака, тестова знања или комбинованим текстуално-илустративним задацима (решавањем задатака који се односи на рад са географском картом, анализом графички изражених вредности и слично).

Вредновање се у условима примене контролних задатака и тестова знања тешко може реализовати. Уколико се спроводи, наставник вредновање врши смиренним тоном указујући на добро урађене задатке, али и на грешке и недостатке.

Оцењивање од стране наставника врши се јавно уз образложење и настојање да у томе учествују и ученици.

Комбиновани час. Комбиновани час је врло распрострањен у практичној настави јер у околностима ограниченог броја часова и мноштво задатака који треба да се у оквиру наставе географије реализују, на-

ставници прибегавају часовима који у себи садрже обраду градива, утврђивање и проверавање знања. Његова структура зависи од планова и потреба наставе и не може бити униформисана, како по заступљености и распореду појединих фаза, тако ни по дужини трајања. Врло често су делови часа распоређени на следећи начин:

Проверавање знања	Увођење у ново градиво	Обрада новог градива	Утврђивање обрађеног градива
-------------------	------------------------	----------------------	------------------------------

У оквиру овако комбинованих фаза, проверавање се врши техникама чији избор зависи од циља проверавања, врсте градива и других битних околности. Три наредне фазе примењују се на уобичајан начин који је карактеристичан за тип часа обраде новог градива.

Функција и структура скице часа

Скица часа представља логички сређену суштину наставне јединице текстуалног, графичког, табеларног и комбинованог карактера. Најбољу алтернативу чини примена комбиноване методе, која по могућности треба да се састоји из примене моделовања. Скица часа може бити исписана на табли или графофолији и као таква пројектована на екрану.

Скица часа, према Ђереу (1982) има следеће задатке:

- олакшава разумевање градива с обзиром на то да омогућава уочавање суштинских и водећих момената градива и њихове међусобне везе;
- помаже ученицима да код куће савладају градиво користећи скицу часа коју су записали у својим свескама;
- олакшава утврђивање градива на крају часа.

Скица часа није неопходна ако је уџбеник дидактички и типографски тако конституисан да има јасно издвојене наслове према хијерархији важности; да су најважнији појмови типографски назначени и слично. Овакав уџбеник пружа могућност да га ученици користе на исти начин као и скицу часа. Али и поред тога, искуства показују да је скица часа средство које може знатно да помогне у току обраде новог градива. Жанровске карактеристике скице часа у знатној мери зависе од врсте градива. Тако је утврђено да су се при обради гранских садржаја најбоље показале текстуалне тезе, географске шеме и технике дијаграма као мапе памћења. Регионално географски садржаји се на најбољи начин могу презентовати комбинацијом текстуално изражених теза и илустративног материјала. Текст скице часа треба да буде кратак, јасан, сажет, изражајан, да суштина буде оштро истакнута, да одражава логички ток часа. Будући да се скица обично представља на графофолији, то је потребно користити фломастере различитих боја како би се диференцирале различите групе садржаја и издвојили према хијерархијском редоследу.

Садржаји скице часа се презентирају фрагментарно после обраде одређене микроцелине. Код употребе графоскопа примењује се принцип покривања садржаја папиром ради затамњивања. После обраде једне логичке целина, открива се онај део садржаја са скице који се на ту целину односи. Са напредовањем у обради наставне јединице открива се све већи део скице, да би по обради целокупног садржаја, а очи утврђивања, целокупна скица бива откривена. Упоредо са презентовањем новог сегмента скице, ученицима се даје одређено време како би новооткривени садржај унели у својим свескама.

Скица часа урађена за пројектовање помоћу графоскопа ставља ученика у позицију да механички прецртава илустративни део садржаја. Напротив, ако би наставник упоредо са излагањем исцртавао одређени објект, појаву или процес, ученику би се пружила могућност да активно прати ток стварања садржаја, а тиме га и боље разуме. Отуда се графоскопом презентирани текстуални садржаји могу комбиновати са илустративно-графичким садржајима које ће наставник цртати на табли или графофолији. То значи да је добар начин да се у изради скице часа користи комбинација директне (цртање на часу) и индиректне (готов текст на фолији) метода. Скица часа се брзо и садржајно може урадити применом компјутерског програма Power Point-а. Његова предност је у томе што се могу убацивати, уређивати и брисати секвенце (слајдови); мењати редослед приказивања слајдова; мењати позадина у слајдовима, оквир слајдова и слично. Примена скице часа на овај начин подразумева поседовање рачунара у е-ографској учионици и видео-бима.

Примена технике дијаграма при изради скице часа

Дијаграми који се користе као *мана памћења* (mind mapping) употребљавају се за разврставање, организовање и представљање садржаја. Техника израде дијаграма је једноставна и ако се добро увежба може да се брзо користити при учењу материјала из уџбеника, као замена текстуалних белешки при слушању или посматрању аудиовизуелног материјала, скицирања и планирања излагања, прегледног представљања костура наставне јединице ученицима, односно као вид скице часа или бележење током предавања које је опширније од скице часа. Основне предности употребе дијаграма при учењу су:

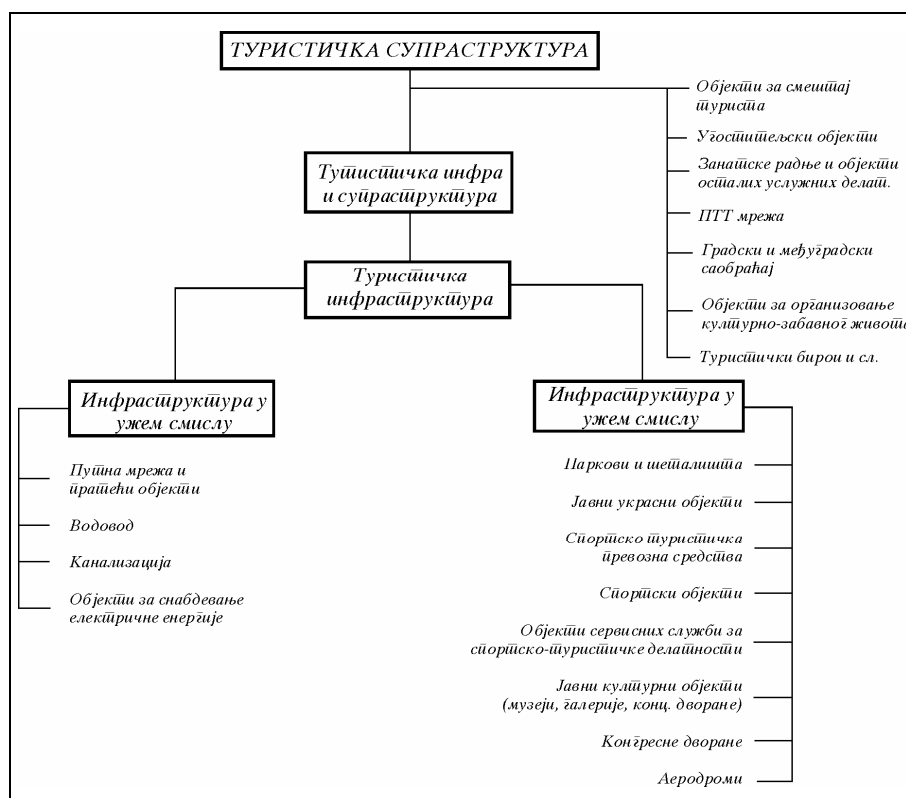
- даје непосредну, визуелну представу целине садржаја (наставне јединице);
- његова унутрашња организација добро, лако уочљиво приказује међусобне односе између саставних делова целине;

– при изради дијаграма не постоје ограничења која се јављају када се користи текстуални материјал и код кога постоје ограничења граматике и речника;

– рационалисање временом које произилази из могућности да се сложени садржај представи на једном листу папира, табли, графофолији.

Основне врсте дијаграма које се могу користити као помоћно средство при учењу су:

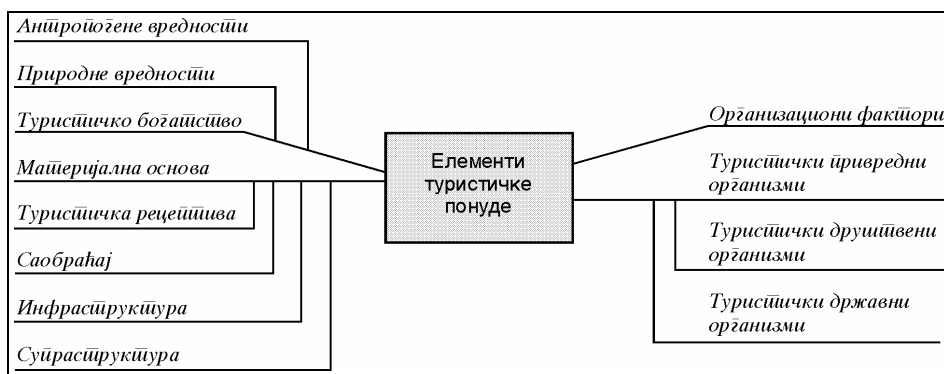
1. Разне варијанте мапе памћења
2. Спреј дијаграм
3. Вен дијаграм
4. Дијаграм системских мапа
5. Дијаграм вишеструког узрока

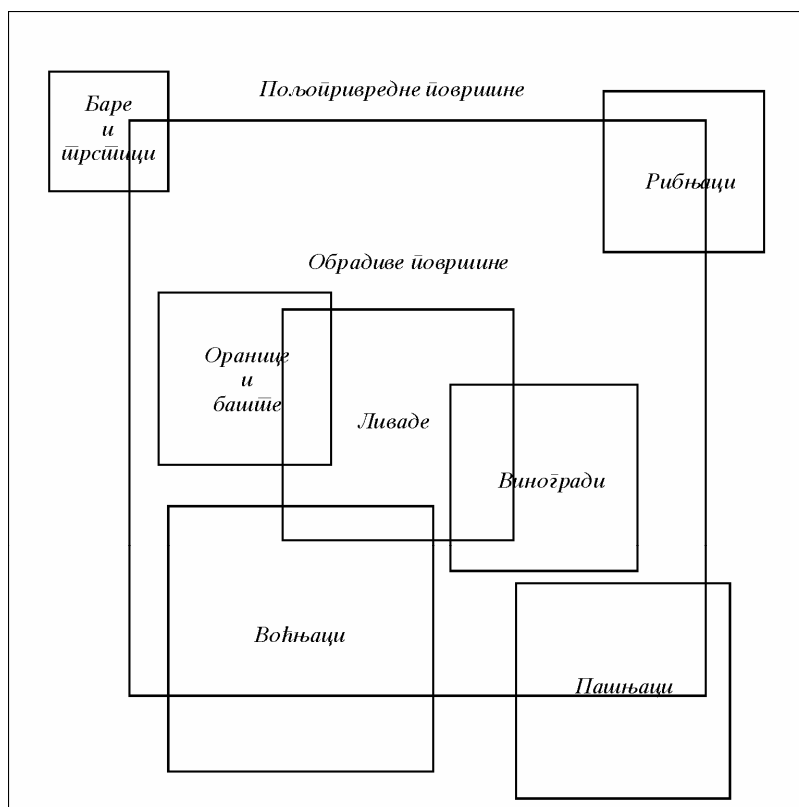
Слика 1. – Једна од варијанти мапе памћења која представља релевантне садржаје једне туристичко-географске просторне целине

Спреј дијаграм поседује карактеристике организованог изгледа, због чега се лако израђује и врло је читљив управо због релативно високог

ступња уређености. Овде је дат пример таквог дијаграма који представља елементе туристичке понуде једног простора.

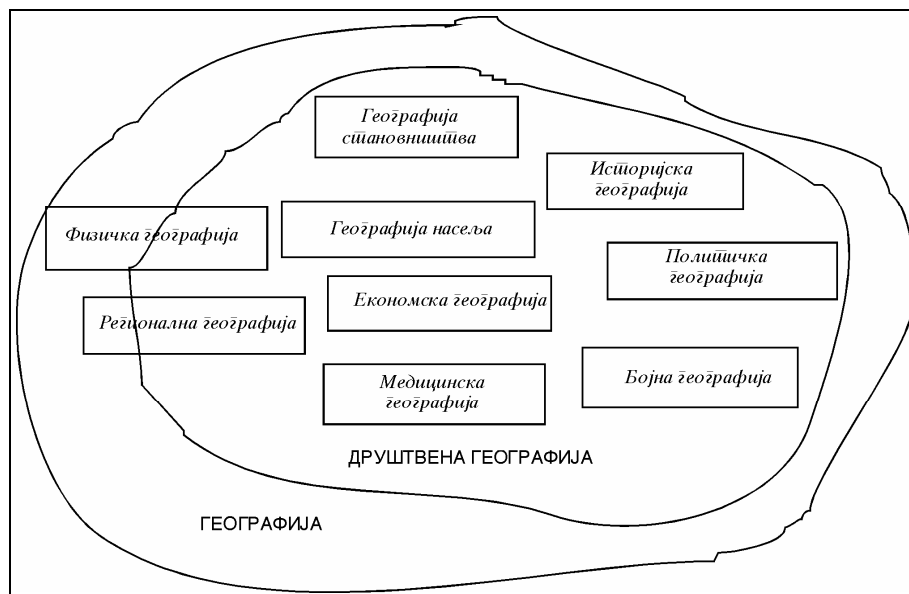

Слика 2. – Спреј дијаграм

Слика 3. – Вен дијаграм

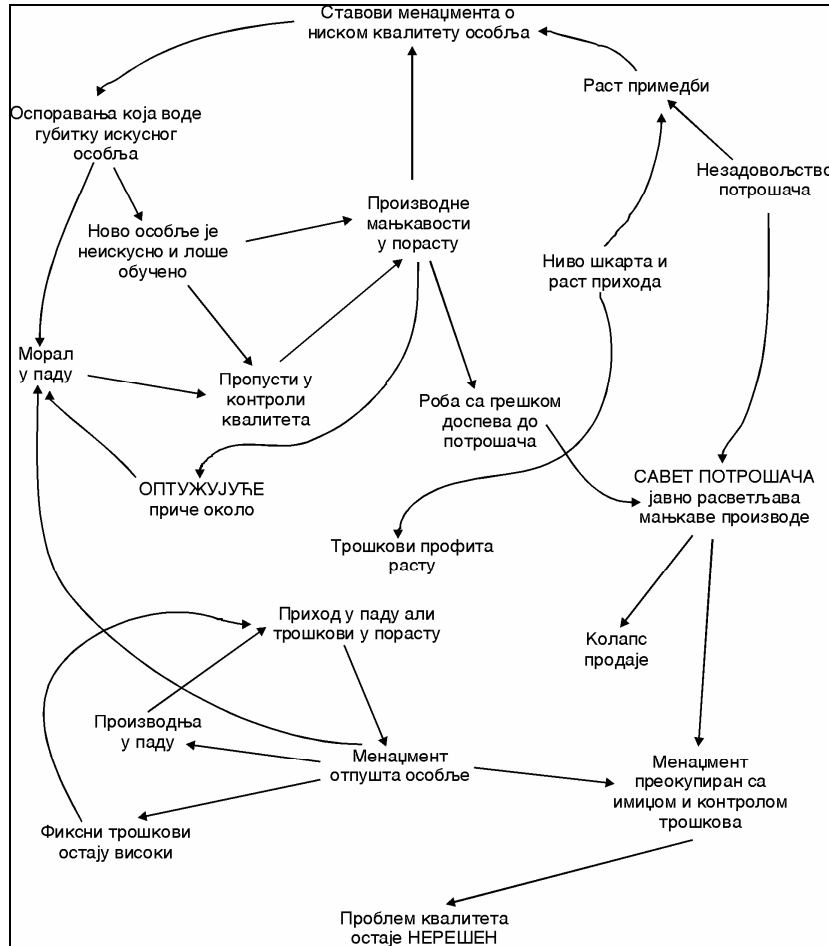
Ова врста дијаграма се користи при представљању компонената које имају заједничке особине. По правилу код овог дијаграма користе се квадрати или правоугаоници који су груписани један у други или се преклапају да би приказали припадност различитим скуповима. У нашем конкретном примеру „вен” дијаграм предствала *структуру пољопривредних површине*.

Слика 4. – Конвенција дијаграмирања системског типа

Системски тип чини модификовани облик „вен” дијаграма. Он следи конвенцију употребљавајући груписане и преклапајуће облике али уместо правилних кругова и геометријских слика, овде се користе грудвичасте, облачасти облици. То значи да је дијаграм мање формалан, лакше се модификује и коригује. Битна је и чињеница да не мора да се много води рачуна естетској компоненти, тако да се много брже црта него вен дијаграм. Помоћу дијаграмирања системског типа представљени су *структура географије са посебним нагласком на друштвену географију*.

Дијаграм вишеструког узорка означава процес са низом узрока, узгредних последица и коначном, кључном последицом. Примењена техника стрелице означава „водити ка” или „резултирати са”. Овај дијаграм је применљив код приказивања токова једноставних или сложених географских процеса. Ради илутрације користили смо пример из књиге *Вештина учења и менаџмент, Здравка Глушића*, јер приказује процес колапса (кризе и пропадања) привредног предузећа, дакле проблем који је релативно близак интересовањима економске географије.

Слика 5. – Дијаграм вишеструког узрока

Литература

- Баковљев, М. (1990). *Дидактика*. Београд: Научна књига.
- Бузан, Т. и Бузан, Б. (1999). *Мапе ума – пут ка бриљантном размишљању*. Београд: Фитнеса.
- Гелб, М. (2002). *Размишљајте као Леонардо Да Винчи*. Београд: Фитнеса.
- Geography in the National Curriculum, 1995. London, HMSO.
- Глушић, З. (1992). *Вештина учења и менаџмент*. Нови Сад: Ваки, Просвета.
- Гордон, Т. (1998). *Како бити успешан наставник*. Београд: Креативни центар и Мост.

- Бере, К. (1981). *Методика наставе географије*. Нови Сад: Природно-математички факултет, Институт за географију.
- Борђевић, Ј. (1981). *Савремена настава*. Београд: Научна књига.
- Ђуричковић, С. (1990). *Развој и модернизација образовања*. Београд: Српско географско друштво, Удружење правника Београда.
- Ивков, А. (2002). *Настава географије у основним и средњим школама*. Нови Сад: Природно-математички факултет, Департман за географију, туризам и хотелијерство.
- Јовичић, Ж. (1971). *Методика наставе географије*. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.
- Kaspar, C. (1990). *Einführung in das touristische Management*. Stuttgart: Haupt Bern.
- Murphy, L. D. (1995). Geographic Information Systems: Are They Decision Support Systems? In: *Proceedings of the 28th Annual Hawaii International Conference on Systems Sciences*. Hawaii, USA, 131-140.
- Niemz, G. (1989). *Didaktik der Geographie*. Band 11, Universitet Frankfurt an Mein.
- Ромелић, Ј. и Ђуричић, Ј. (1993). Примена тимског рада у универзитетској настави географије. *Зборник радова Географског факултета*, 42, 77-81.
- Ромелић, Ј. и Бјелџац, Ж. (1997). Информацијско оптерећење ученика актуелним уџбеницима географије за основну школу. У: *Теоријско-методолошки проблеми наставе географије* (стр. 95-104). Никшић: Институт за географију Филозофског факултета Црне Горе. Београд: Географски факултет.
- Ромелић, Ј. (1999). *Практикум из методике наставе географије*. Нови Сад: Природно-математички факултет, Институт за географију.
- Ромелић, Ј. (2003). *Методика наставе географије*. Нови Сад: Природно-математички факултет, Департман за географију, туризам и хотелијерство.
- Рудић, В. (1991). *Методика наставе географије*. Београд: Научна књига.
- Стевановић, М. и Муратбеговић, А. (1990). *Дидактичке иновације у теорији и пракси*. Нови Сад: Дневник.
- Чукић, Б. (1998). *Употреба времена, Метод и психологија тајм менаџмента*. Београд: Прометеј.
- Шошкић, В. (1989). *Графичка средства и пројекциони апарати у настави географије*. Београд: Стручна књига.
- Weltner, K. (1970). *Informationstheoria und Erziehungswissenschaft*. Schnelle-Quickborn.